

جمهوری اسلامی ایران

مدیریت حوزه علمیه استان قم

رساله علمی سطح (۳)

جایگاه آموزشی و تربیتی مساجد در سیره نبوی (ص)

استاد راهنما:

حضرت آیت الله محمد ربانی شاهرودی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد جواد وارسته

دانش پژوه:

حسین عبدی

سال تدوین: ۹۶-۹۷

سپاس:

سپاس خدایی را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند، و سلام و درود بر پیامبر خاتم، حضرت محمد(ص) و خاندان پاک او، طاهران معصوم(ع)، همه آنان که وجودمان و امدار وجودشان است، و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز... .

بدون شک جایگاه و منزلت معلم، أجلّ از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه ی او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم.

اما از آن جایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تأمین می کند و سلامت امانت هایی را که به دستش سپرده اند، تضمین.

بر حسب وظیفه و از باب «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعِمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ» از همه اساتید خود که همواره بر کوتاهی و درستی من، قلم عفو کشیده و کریمانه از کنار غفلت هایم گذشته اند و بنده را در نگارش و تدوین این رساله علمی مساعدت کردند، تقدیر و تشکر می نمایم.

از استاد با کمالات و شایسته، جناب حضرت آیت الله محمد ربّانی شاهرودی که در کمال سعه صدر، با حُسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نمودند و زحمت راهنمایی این رساله را برعهده گرفتند.

از استاد صبور و با تقوا جناب حجّت الاسلام و المسلمین آقای دکتر محمد جواد وارسته که زحمت مشاوره این رساله را در حالی متقبّل شدند که بدون مساعدت ایشان، این پروژه به نتیجه مطلوب نمی رسید.

و از استاد فرزانه و دلسوز، جناب حجّت الاسلام و المسلمین آقای دکتر عبدالرضا ضرابی که زحمت داوری این رساله را متقبّل شدند و همچنین از مسئولین محترم مدیریت حوزه علمیه قم، خصوصاً بخش مدارج علمی و سایرین تقدیر و تشکر می نمایم.

امیدوارم این رساله جواب گوی زحمات همه آقایان باشد و قبول درگاه احدیت واقع گردد و من الله التوفیق...

چکیده

در جوامع اسلامی مسجد در تمامی جنبه های زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان حضور فعال دارد و نقش محوری ایفاء می کند. پیامبر بزرگوار اسلام(ص) در نخستین فرصتی که در راه دعوت به اسلام به دست آورد به تأسیس مساجد پرداخت. پس از احداث مسجد از آن به عنوان پایگاه و کانون نشر افکار، عقاید و اصول اسلامی استفاده نمود. حساسیت هایی که بعضی از دولت های اروپایی در برابر ساختن مسجد یا تشکیل اجتماعات اسلامی یا رعایت لباس اسلامی و امثال آن نشان می دهند یا در مردم می انگیزانند، ما را بر آن داشت تا در این نوشتار به بررسی جایگاه آموزشی و تربیتی مساجد در سیره پیامبر اعظم(ص) بپردازیم. آنچه از بررسی این نقش و جایگاه از متون تاریخی بدست می آید، جامعیت مسجد در همه زمینه های آموزشی، تربیتی، عبادی، سیاسی، فرهنگی، نظامی، قضایی و ... می باشد؛ و محور همه آن ها امامت و پیشوایی در مسجد است که به عنوان مهم ترین مسئله در ساختار و پیکره این مکان مقدس مطرح است که با توجه به اهمیت این موضوع خود پیامبر رحمت(ص) در زمان صدر اسلام عهده دار آن بودند. ایشان تأکید ویژه ای به سادگی مسجد داشتند. پیامبر(ص) به عنوان استاد دانشگاه دین به تربیت دانشجویان علوم دینی، و به عنوان فرماندهی کل قوا با مشاوره فرماندهان نظامی خود به تدبیر امور جنگ می پرداختند، و به عنوان ریاست سیاسی و فرهنگی مدینه با نمایندگان سایر ادیان در مسجد به گفت و گو می پرداختند. همانطور که مسجد در صدر اسلام محل پذیرش افراد مختلف و محل اجتماعات سیاسی، فرهنگی، آموزشی، تربیتی و اجتماعی بود، امروز نیز پذیرای مربیان و متربیان جهت تعلیم و تربیت و مکان اوج سالکان راستین است. مسجد سرچشمه تمدن اسلامی است، اگر به هریک از شهر های اسلامی بنگریم مسجد و مجموعه های آن را اساس شهرسازی می یابیم و در می یابیم که در بافت شهر های اسلامی، مساجد محور هستند. مسجد محل تقویت و اشاعه فرهنگ زیبای اسلامی احترام به علماء، بزرگترها و محبت به کوچکترها و رعایت ادب در برابر سایر مؤمنین است. علاوه بر آن حضور در مسجد، نقش بازدارنده ای قوی در ارتکاب جرایم و پیش گیری از گناهان دارد. در کنار این آثار با برکت حضور در مسجد، در روایات نیز از ثواب ها و اجرهای متعدد برای حاضران در مساجد، یاد شده است.

به عنوان نمونه پیامبر اکرم(ص) فرمودند:

«گروهی از مردم در مسجدی از مساجد خداوند نشینند(برای عبادت و تلاوت قرآن) مگر آن که آرامش برایشان نازل و رحمت الهی شامل حال آنها شود».

واژگان کلیدی

مسجد، سیره، نبوی، آموزشی، تربیتی.

فهرست مطالب

۱	مقدمه.....
۱	بیان مسأله و تعیین قلمرو آن.....
۱	اهمیت و ضرورت پژوهش.....
۲	پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش.....
۲	سؤالات تحقیق.....
۲	فرضیه تحقیق.....
۳	اهداف و فوائد تحقیق.....
۳	روش پژوهش.....
۴	فصل اول: کلیات و مفاهیم.....
۵	گفتار اول.....
۶	مفهوم مسجد.....
۸	مفهوم سیره.....
۹	وجه تسمیه و نامگذاری مسجد.....
۹	قداست مسجد.....
۱۱	مسجد نقطه آغاز و سنگ بنای کادر سازی و تشکیل حاکمیت و حکومت اسلامی.....
۱۲	مسجد کانون مرکزی جامعه سازی اسلامی.....
۱۵	مسجد پایگاه وحدت و جایگاه حلّ اختلاف.....
۱۶	گفتار دوّم.....
۱۷	ضرورت پیروی از سیره نبوی(ص) در دوران معاصر.....

- مسجد، کانون اصلی تبلیغ پیامبر اعظم (ص)..... ۱۹
- بحثی تاریخی درباره مسجد..... ۲۰
- نخستین مسجد در صدر اسلام..... ۲۱
- فصل دوّم: جایگاه آموزشی و تربیتی مسجد در دوران قبل و بعد از هجرت پیامبر اعظم (ص)..... ۲۲
- گفتار اوّل: جایگاه تربیتی مسجد در سیره نبوی (ص)..... ۲۳
- نقش فرهنگی و تربیتی مسجد در دوران پیش از هجرت پیامبر اعظم (ص)..... ۲۴
- نقش فرهنگی و تربیتی مسجد الحرام پیش از هجرت پیامبر اعظم (ص)..... ۲۴
- نقش فرهنگی و تربیتی مسجد پس از هجرت پیامبر اعظم (ص)..... ۲۵
- سخنرانی های پیامبر اعظم (ص) در مسجد..... ۲۶
- محتوای سخنرانی های پیامبر اعظم (ص) در مسجد..... ۲۷
- جایگاه موعظه در تبلیغ پیامبر اعظم (ص)..... ۲۷
- مراعات حال حاضران در مسجد..... ۲۸
- جاذبه های معنوی در تبلیغ و تربیت پیامبر اعظم (ص)..... ۲۹
- اهتمام پیامبر اعظم (ص) درباره امور مساجد..... ۲۹
- گفتار دوّم: جایگاه آموزشی مسجد در سیره نبوی (ص)..... ۳۰
- ترجیح جلسات علمی بر جلسات دعا در مسجد، در زمان رسول خدا (ص)..... ۳۱
- مسجد به عنوان دانشگاه پیامبر اکرم (ص)..... ۳۱
- الف: جلسه های آموزشی پیامبر اکرم (ص) در مسجد..... ۳۲
- ب: برگزاری جلسات آموزشی و پرسش و پاسخ در مسجد..... ۳۳
- ج: انجام فعالیت های آموزشی و فرهنگی در مساجد و آغاز آن از مسجد الحرام..... ۳۴
- د: معلمان مسائل دینی..... ۳۵
- مسجد به عنوان ستاد فرماندهی پیامبر اکرم (ص)..... ۳۷

- فصل سوّم: شیوه برگزاری مناظرات آموزشی و تربیتی پیامبر (ص) در مسجد..... ۴۰
- گفتار اوّل: مناظرات آموزشی پیامبر (ص) در مسجد..... ۴۱
- مسجد و گفت‌وگوی پیامبر اعظم (ص) با نمایندگان سایر ادیان..... ۴۲
- الف: مذاکره با نمایندگان بنی تمیم..... ۴۳
- ب: گفت‌وگو با نمایندگان ثقیف..... ۴۳
- ج: گفت‌وگو با هیئت نمایندگان مسیحیان نجران..... ۴۵
- گفتار دوّم: امور تربیتی پیامبر (ص) در مسجد..... ۴۷
- اعتکاف پیامبر اعظم (ص) در مسجد..... ۴۸
- ویژگی‌های مسجد پیامبر اعظم (ص) و شیوه برگزاری نماز جماعت در سیره نبوی (ص)..... ۴۹
- مسجد در عصر مدرنیته..... ۵۱
- جایگاه مسجد در سخنان خداوند و گفتار ائمه اطهار (ع)..... ۵۵
- فصل چهارم: آثار و برکات جایگاه آموزشی و تربیتی مسجد..... ۶۰
- کارکردها و فعالیت‌های مسجد..... ۶۱
- آثار، برکات و کارکرد های فردی و اجتماعی مسجد..... ۶۲
- گفتار اوّل: آثار آموزشی، سیاسی و اجتماعی مسجد..... ۶۴
- آثار آموزشی، سیاسی و اجتماعی مسجد..... ۶۵
- مسجد و پیش‌گیری از جرایم..... ۶۷
- مبارزه با ظلم..... ۶۷
- وحدت و تعاون..... ۶۸
- تعهد برابر سایر انسان‌ها (رعایت حقوق بشر)..... ۷۱
- همدردی و همدلی..... ۷۲
- دوستی‌های سالم..... ۷۳

۷۵ کسب و تجارت
۷۶ حفظ حدود و ثغور بلاد اسلامی
۷۷ گفتار دوّم: آثار تربیتی و فرهنگی
۷۸ آثار تربیتی و فرهنگی
۷۹ ایثار و انفاق
۸۱ گفتار سوّم: آثار روحی و اخلاقی
۸۲ آثار روحی و اخلاقی
۸۲ بهره و پاداش الهی
۸۳ نقش مسجد در سلامت روانی جامعه
۸۴ مسجد الحرام ملجأ مردم
۸۵ مسجد الحرام مأمن مردم
۸۶ مسجد الحرام خانه مردم
۸۷ تذکر مهم
۸۸ فصل پنجم: ویژگی های جایگاه آموزشی و تربیتی مسجد در سیره نبوی (ص)
۸۹ ویژگی های دهگانه مسجد در سیره نبوی (ص)
۸۹ ۱. امنیّت تکوینی
۸۹ ۲. امنیّت تشریفی
۸۹ ۳. امنیّت روحی و معنوی
۹۰ ۴. امنیّت از جهت جنگ و خونریزی
۹۰ ۵. امنیّت از جهت حضور مفسد و ظالم
۹۰ ۶. امنیّت از جهت تبعیض و نابرابری
۹۰ ۷. امنیّت از جهت ورود مشرکین

۸. امنیت لُقَطه در حرم و مسجدالحرام ۹۱
۹. امنیت گیاهان و درختان در محدوده حرم تا مسجدالحرام ۹۱
۱۰. اختیاری بودن نماز ۹۱
- مسجد ملجأ مردم ۹۱
- مسجد کانون حماسه های اسلامی از آغاز تاکنون ۹۴
- مسجد خار چشم دشمنان ۹۵
- مسجد کوفه ۹۶
- جامع دمشق ۹۷
- قیام های علویان ۹۸
- قیام سربداران ۹۹
- مسجد و انقلاب اسلامی ۱۰۱
- مساجد و دولت کریمه جهانی ۱۰۴
- نتیجه گیری ۱۰۷
- فهرست منابع و مأخذ ۱۰۹

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قال الله الحكيم: (إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنِ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ).

بدون تردید مسجد مقدّس ترین مکان برای عبادت، نیایش و یاد خداوند متعال و همواره مشعل هدایت و سَمْبُل توجّه به ارزش های والای انسانی و طرد آرایش های مادی و نشانگر هویت فرهنگ و هنر اسلامی و مرکز پیش گیری و کاهش بزهکاری های اجتماعی هست. بدین سان مسجد قلب تپنده ای است که در آن آسمان با زمین با هم پیوند می خورند و انسان به عنوان گُل سرسبد نظام هستی در آن رشد و تکامل می یابد.

بیان مسأله و تعیین قلمرو آن

از مسلمات سیره نبی اکرم (ص) این است که نخستین اقدام وی ساخت مسجد بود. مسجد قبا و آن گاه مسجد النبی (ص) و از این مسجد به عنوان پایگاهی برای نشر دین استفاده می نمود، از سیره نبی اکرم (ص) در باب مسجد استفاده می شود که یک کارکرد مسجد، اقامه نماز جماعت است، اما پیامبر اکرم (ص) بیش از آن که نگاهش به مسجد فقط اقامه نماز جماعت باشد، نگاهش به مسجد، پایگاه فرهنگی، آموزشی، تربیتی، اجتماعی، سیاسی و خلاصه در عصر حضرت، پایگاه اداره حکومت بوده است.

هر چند ممکن است چنین تلقی شود که با وجود وسائل ارتباط جمعی پیشرفته امروزی، این نقش مساجد اهمیت قبلی خود را از دست داده اند. ولی به دلیل پراکندگی مساجد در جوامع اسلامی و گسترش آن ها در تمامی نقاط شهری و روستایی از یک سو، و از سوی دیگر حرمت و قداست خاصی که مسجد نزد مسلمانان دارد، سبب شده است تا مساجد نقش مهم و غیر قابل انکار خود را در این کارکردها ایفاء کنند.

اهمیت و ضرورت پژوهش

دلیل انتخاب این موضوع، این است که مشاهده کردم این موضوع یکی از ارکان های اصلی انقلاب و حوزه های علمیه می باشد و با پوست و خون طلبگی در آمیخته است و کسی هم به طور باید و شاید در این زمینه فعالیت های لازم را نکرده است، لذا این موضوع را انتخاب کردم و امید است که این نوشتار پیامدهای سازنده ای در راستای آبادانی و عمران و رونق هر چه بیشتر مساجد در ابعاد گوناگون آموزشی، تربیتی، فرهنگی، معنوی، سیاسی و اجتماعی را در پی داشته باشد.

پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش

در این زمینه کتاب هایی مانند «نقش مساجد در پیروزی انقلاب اسلامی»، «مسجد و مسجدیها»، «مسجد خانه خدا» و مقاله هایی مانند «مسجد و مساجد»، «نقش و عملکرد مسجد»، «فعالیت های اجتماعی مسجد» نوشته شده است.

در زمینه مسجد و امور آموزشی و گاهاً تربیتی مساجد، تحقیقات و پروژه هایی انجام شده است ولی به نظر حقیر جامعیت لازم را نداشته اند، مثلاً در این تحقیق بر صدد آن هستیم که امور آموزشی و تربیتی مساجد را طبق سیره نبوی (ص) پیش ببریم و موانع کار را لحاظ کنیم تا مساجد همانند مساجد در سیره نبوی (ص) شود. علاوه بر آن، این تحقیق هم امور آموزشی و هم امور تربیتی (همراه باهم) را در شعاع بحث قرار می دهد.

سؤالات تحقیق

در این نوشتار در صدد آن هستیم که به بررسی فعالیت های مساجد در سیره نبوی (ص) پرداخته و به سؤالاتی که در ذیل می آید در ضمن مباحث، پاسخ تفصیلی دهیم:

سؤال اصلی:

۱. جایگاه آموزشی و تربیتی مساجد در سیره نبوی (ص) چگونه است؟

سؤالات فرعی:

۱. جایگاه آموزشی و تربیتی مسجد در دوران قبل و بعد از هجرت پیامبر اکرم (ص) چگونه است؟

۲. شیوه برگزاری مناظرات آموزشی و تربیتی پیامبر (ص) در مسجد چگونه است؟

۳. آثار و برکات جایگاه آموزشی و تربیتی مسجد در سیره نبوی (ص) چیست؟

۴. ویژگی های جایگاه آموزشی و تربیتی مسجد در سیره نبوی (ص) چیست؟

فرضیه تحقیق

به نظر می رسد بین «تبلیغات آموزشی و تربیتی مسجد» و «ارتقای سطح فرهنگی جامعه» رابطه عمیقی وجود دارد.

به نظر می رسد بین «فعالیت های آموزشی، فرهنگی و تربیتی مسجد» و «جوامع اسلامی» رابطه وجود دارد.

به نظر می رسد بین «فعالیت های فرهنگی و تربیتی مسجد» و «حلّ مُعضلات سیاسی و اجتماعی جامعه» رابطه وجود دارد.

به نظر می‌رسد بین «فعالیت‌های آموزشی و کلاس‌های فرهنگی و تربیتی مسجد» و «آموزش مؤلفه‌های زندگی طبق سیره نبوی(ص)» رابطه وجود دارد.

به نظر می‌رسد بین «جایگاه آموزشی و تربیتی مسجد» و «کاهش بزهکاری‌های فردی و اجتماعی» رابطه وجود دارد.

تردید نیست که امور آموزشی و تربیتی پیامبر اکرم (ص) در مسجد سرشار از مایه‌های معنوی و روحانی بوده است که همه مردم شیفته و شیدایی اسلام می‌شدند و....

پس باید مساجد امروزی هم، مانند مساجد در عصر پیامبر اکرم (ص) شود تا موارد مذکور محسوس شود.

اهداف و فوائد تحقیق

همان گونه که در زمان پیامبر اکرم (ص) مساجد محور اصلی جامعه اسلامی را بر عهده داشته‌اند و تمامی فعالیت‌های آموزشی، تربیتی، اخلاقی، فرهنگی و ... در این کانون مهم انجام داده می‌شده، امروزه نیز باید مساجد به پایگاه تبدیل شوند.

و دیگر اینکه باید جایگاه رفیع و منافع بی‌شمار مساجد معرفی گردد، مثلاً جاذبه معنوی را در امور مساجد ایجاد کنیم و یا در اقامه نماز جماعت مراعات حال حاضران را مانند نبی اکرم (ص) در نظر داشته باشیم و یا از مسائل متنوع و جذاب امروزی در مساجد استفاده کنیم و یا اموری که مربوط به قداست مسجد و استفاده‌هایی که می‌توان در این زمینه از آن نمود را شناسایی کرد تا هم مساجد از غربت بیرون آیند و هم از این فضاهای آموزشی و تربیتی استفاده بهینه برده شود.

روش پژوهش

در این پروژه روش تحقیق به صورت «نقلی و حیانی» و «نقلی تاریخی» می‌باشد و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها به صورت «اسناد نوشتاری» و «نرم افزارهای علمی» بوده و روش داده‌پردازی به صورت «توصیفی» می‌باشد.